

ברכת האילנות

מצווה מעשית לחידוש הקשר בין עם ישראל לטבע

אגר' ישראל גלון

בתלמוד בבלי (ברכות מ"ג) מובא:

'אמר רב יהודה: האי מאן דנפיק ביומי דניסן וחזי אילני מלבלבי, אומר: ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהם בני אדם'... ברכה זו, השייכת לברכות הראייה, מעוררת מספר שאלות הלכתיות ורעיוניות: מתי מברכים את הברכה? האם קיים חודש מסוים שבו יש לברך אותה? מדוע מברכים אותה רק פעם בשנה, בשונה משאר ברכות הראייה? מדוע תיקנו חז"ל ברכה על תופעת טבע שכיחה למדי ולא מיוחדת? מה המשמעות הרעיונית של ברכה זו? האם מברכים אותה על עצי פרי בלבד או גם על עצי נוי? על מה בעצם מברכים: על לבלוב, פריחה, חנטה, פרי? ועוד שאלות.

הקדמה:

בתחילה ברצוני להתייחס לכמה רעיונות הקשורים לברכה זו, ובהמשך – לכמה נקודות הלכתיות. אין ספק שברכת האילנות היא ברכת ראייה היכולה לקרב את האדם לאהבת הטבע והבריאה, להתבוננות בהתחדשות היום-יומית של הבריאה ולהודיה על כך לבורא עולם. האדם המודרני – בעולמנו המתועש, הממוחשב והצפוף שבו יותר מ- 90% מאוכלוסיית העולם גרה בעיר – חי את שגרת יומו, עסוק בטרדות היום יום וכמעט אינו מוצא זמן להתבונן בנפלאות הבריאה. גם החזרה לטבע, הרצון של בני אדם רבים לבית פרטי עם גינה או לגינת גג, עדיין לא מותיר להם זמן רב להתבוננות בנחת בתופעות הטבע. לכן קבעו חז"ל את ברכות הראייה, בזמנים שבהם האדם מתעורר וחש הרגשת חידוש ושינוי. ואכן כפי שמציין הרב עוזי קלכהיים זצ"ל: לאחר חורף רטוב וסגרירי, אחרי ששבו העצים אחר הגשם, מתייצבת לפנינו חמה של ניסן. בזיו פניה המאירות והמחייכות ובקרניה החמות והמלטפות, מברשת לנו על ימי האביב הקרבים ובאים. ולעומתה נענית האדמה ומתחממת ומוציאה צמחייה, ומתעטפים האילנות בלבושם האביבי הירוק, אחר שהיו מושלכים חשופים כל החורף לקור ולגשמים. ובתרועת אביב עונים האילנות, בפריחות ובריחות הממלאים חללו של עולם. גם אנו כבני אדם, זוכים באותה עת לעדנה מיוחדת, ופינו מתמלא שירה, בברכת האילנות.

הברכה:

'ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם שלא חיסר בעולמו כלום, וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות בהן בני אדם'. הברכה מופיעה בנוסחים שונים. עיון ראשוני בברכה גורם לנו לתמיהה בדבר הקשר שבין 'בריות טובות' ו'אילנות טובות'. הבן איש חי (אורח חיים הלכה י"א) אומר שראיית פריחת האילנות מלמדת אותנו דבר משמעותי: כאשר אנו מסתכלים על העץ, שהיה ערום ויבש במשך החורף, ולפתע עם בוא האביב העץ (הנשיר, ואף ירוק העד) מתמלא בחיים, בפריחה ובלבלוב הדבר גורם אף לנו להתעוררות. מתוך התבוננות בטבע המתעורר אנו מקבלים אומץ וחיזוק לצאת מהדכדוך שלנו. אנו נזכרים שהקב"ה נתן לנו את הכלים כדי לחדש את עצמנו. העצים נותנים לנו מסר של תקווה, הם מראים לנו שלאחר תקופת ריקנות עקרה יש זרימה של חיים והתחלה חדשה. האלוקים אשר יכול להנץ פרחים על העצים, יכול להביא לעידן של גאולה.

חכמינו קוראים לנו לצאת לשדות, לראות במו עינינו איך אלוקים אוהב את בני האדם. בברכת האילנות בעת פריחת העצים באביב, אנו מתפללים ומקווים שכמו שאותם ענפים עירומים התחילו לפרוח, כך תתחיל לבלב תקופה חדשה של גאולה. גם הרש"ר (הרב שמשון רפאל הירש, בספרו במעגלי השנה חלק ב' לחודש שבט) מתייחס לתקופת האביב ולברכת האילנות כמסר של צמיחה ותקווה לעם. לדבריו, הדבר בא לידי ביטוי עוד בט"ו בשבט, שבו אנו חוגגים את ניצני ההתחדשות והתעוררות הטבע, עוד בעיצומו של החורף.

ברכת האילנות שונה משאר ברכות הראייה (ראיית ימים, נהרות, הרים ומדבריות). בשאר הברכות האדם יכול לברך כאשר הוא רואה תופעות טבע אלו אחת לשלושים יום. ואילו בברכת האילנות האדם מברך רק פעם בשנה, באביב, רק כאשר האילנות פורחים. הפריחה, כידוע, מופיעה בעצים רק פעם בשנה וחוזרת מדי שנה. ברכת האילנות מחדדת אצל האדם את תחושת מעגל החיים, המחזוריות, ההתחדשות מדי שנה. האדם מפתח ציפייה לקראת פריחת האילנות ומתעורר לברכה פעם בשנה, כאשר האילן מבלב.

חודש ניסן, התעוררות הטבע וברכת האילנות מזכירים לאדם את בריאת העולם. בגמרא (ראש השנה י"א) דנים: 'מניין שבניסן נברא העולם? שנאמר: "ותוצא הארץ דשא מזריע זרע... ועץ עושה פרי"'. איזהו חודש שהארץ מליאה דשאים ואילן מוציא פירות – הווי אומר זה ניסן...'

בחודש זה מתבקשת יציאה לטבע לחזות ביופיו, 'לראות הפרחה הגפן הנצו הרימונים' (שיר השירים ו' י"א). מראה הטבע מעודד אותנו לברך את ברכת האילנות. המהר"ל (בספר מעשה חמד על ברכת האילנות מאת אליהו בן משה ישע כהן), רואה בחודש ניסן חודש המבטא את כוח החיים והחיוניות של השנה. ואכן, האביב מבשר את תחיית עולם הצומח וגורם לאדם המאמין להתבונן, להתפעל, לברך ולהודות.

על מה מברכים?

ראינו דעה הסוברת שהברכה היא על כללות הבריאה וההתחדשות באביב. המרדכי (קמ"ח) סובר שהברכה היא נתינת שבח והודאה להשי"ת, שברא בשביל בני האדם אפילו דברים שאין בהם הכרחיות לחיי האדם כמו פרי האילנות, שראשיתו בפריחת האילנות ויצירת הפירות. כלומר, מברכים על תהליך יצירת הפירות.

היטיב לבטא זאת אמוץ כהן בספרו עונות השנה (עמוד 204):

בשום וספוג ריחות ניחוח אוירו של אביב. הכל מסביב פורח. שטחים נרחבים בארץ מכוסים פרחים מפרחים שונים ואין תמה שהאוויר מתבשם וריחות נודפים מכל עבר, מה שמשווה לארץ ארשת של חג. יותר מבכל עונה נאים העצים באביב, שעה שהם מתכסים שפע פרחים. ובייחוד כשהפריחה קודמת לבלוב, כגון בשקד, ובאפרסק ובמישמש ובאגס. אין לך מראה חגיגי יותר מנוף של אילן הטובל בשפע ציצים זכים מלובן או מגוונים בוורוד. ענפים שהיו עד עתה קפואים וחולי חיים, מתעטפים פרחים חיים רעננים, צפופים ודחוקים עד אפס מקום.

ברכת האילנות שתיקנו חז"ל מעידה על יחסם של חז"ל לטבע ולצומח ולעונות השנה, על התבוננותם המעמיקה בתופעות אלו ועל רצונם שהאדם יכניסם כחלק מהווייתו. כדברי הרמב"ם (הלכות יסודי תורה ב, א-ב):

האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו. והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואי הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול כמו שאמר דוד: "צמאה נפשי לאלקי לאל חי".

על מה מברכים? על פריחת עצי פרי, על פריחת עצי נוי, על פריחה על חנטה? על מה מהשלבנים המתוארים בחיי הפרח-פרי מברכים? (פקע < פרח < [האבקה < הפרייה] < חנט < סמדר [פרי קטן] < בוסר < פרי בוגר < פרי בשל [אכיל]) לדעת רוב הפוסקים והרמב"ם, מברכים רק על פריחת עצי פרי כאשר הם במצב של פריחה, ורק על שני אילנות, אפילו הם מאותו מין.

הרב יואל מלכא ז"ל (נתיבי הלכה חלק ב' על הלכות ברכת השבח והודאה) לומד מהפסוק 'ויצא פרח ויצץ ציץ ויגמול שקדים' (ויקרא יז, כג) לפי פירוש אונקלוס 'אילנות מלבבים הם אלו שהוציאו פרח', שמברכים רק על פריחה. דעת מרן הבן איש חי בספרו אורח חיים על סדר פסח הלכה י"א כותב שמברכים רק על אילני מאכל. ובספר האשכול סימן כ"ט כתוב וצריך שיהיה בהם פרח, ולאחר שנפל הפרח – שוב לא יברך. ואילו הרב מרדכי בן הלל הכהן (המרדכי, קמ"ח) בדעת מיעוט סובר שאפילו יש כבר פרי, עדיין רשאי לברך. וכך מובא גם בהגהות מיימוניות (אות ט).

יציאה לטבע

ברמב"ם (שם ו, יג) כתב:

'היוצא לשדות או לגנות ביומי דניסן וראה אילנות פורחות וניצנים עולים מברך... ואילנות טובות ונאות כדי ליהנות בהן בני אדם'.

חז"ל ממליצים לאדם לצאת לטבע אל מחוץ לביתו, מחוץ לעיר, ולא להסתפק בגינתו. הגמרא בברכות לא מדברת על מי שרואה במקרה, אלא על מי שיוצא ואז רואה. חז"ל אומרים לנו – אל תהיה פסיבי ומכונס בעצמך, צא החוצה, לך לראות את יופי הבריאה, את ברכת ה' בטבע, ואז תודה לה'. גם בעשייה ביחס לטבע ושמירתו אל תהיה פסיבי – צא, תתבונן מה ניתן לעשות ועשה.

מי הם הבריות הטובות?

ההסבר המקובל ביותר בחז"ל לביטוי זה הנו שהכוונה לחרקים השונים אשר מבצעים האבקה, ובזכותם מתקיים תהליך ההפריה ונוצר הפרי. היציאה לשדות לברכת האילנות מעודדת התבוננות בפרחים ובחרקים ובתהליך ההאבקה. בשו"ת יחווה דעת על פי הזוהר הקדוש לפרשת בלק כתוב שהנשמות מהעולם העליון משוטטות בימי ניסן בגינות ובפרדסים, ועל ידי הברכות שבני אדם מברכים הן זוכות לעילוי הנשמה. גם הרב פנחס עובדיה בהגדה 'כסא אליהו' מציין שמדובר בתיקון לנשמות המגולגלות בעצי השדה. כל נשמה על פי דרגתה יש לה גלגול בצומח, בדומם ובחי והברכה מסייעת לתיקון הגלגול ומעבר לדרגה גבוהה יותר.

בקהילות ישראל נוהגים לכנס את הציבור ברוב עם, ולפחות במניין, לצאת מחוץ לעיר לגינות, לשדות ולפרדסים ולומר 'יהי רצון', את ברכת האילנות ומזמורים נוספים, הכול לפי מנהג המקום. יש הנוהגים לומר לאחר הברכה את מזמור קכ"ו בתהילים 'שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים' ואף את מזמור קמ"ח 'הללויה הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים'.

בספר פרחי הבושם – האדם והצומח בישראל, מביא הרב משה כהן שאולי תפילה נאה לאומרה ליד האילנות אחר הברכה:

ובכן תרחם עלינו, ותתן הגשם והמטר בעתו ובזמנו... ותגדל ברחמיך, צמחים ועשבים שיהיה להם כוח לרפואת תחלואי עמך בית ישראל. השקיפה ממעון קדשין מן השמים וברך את עמך ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש...

לסיכום, ברכת האילנות הנה ברכה המעוררת לעשייה. היא מעודדת את האדם מדי שנה לצאת לטבע, לחזות בפלאי הבריאה ולהודות לה'.